

ΑΝΑΪΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΠΕΡΙ ΣΥΝΕΙΡΜΟΥ

Εἰσερχόμεθα νῦν εἰς τὴν σύγχρονον Ψυχολογίαν, ἣτις ὡσαύτως ἄγει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐννοίας αὐτοῦ παράγοντος, μᾶλλον δ' ἐνταῦθα εἰδικώτερον τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς θεωρίας τοῦ Ὑλισμοῦ.

Θὰ πραγματευθῶμεν δὲ κυρίως περὶ ἐνός¹ ἐκ τῶν σημαντικωτάτων ψυχολογικῶν ζητημάτων, δηλαδὴ περὶ τοῦ *συνειρμού*, δι' οὗ ἔνομίζετο ἄλλοτε γενικῶς, νομίζεται δὲ ὑπὸ πολλῶν καὶ σήμερον, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηθευθῇ ἡ γένεσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ ἐν γένει τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Ἡ θεωρία τοῦ συνειρμού, καθὼς εἴπομεν ἀλλαχοῦ, εἶναι ἡ ἀπλουστάτη ἐκ τῶν θεωριῶν, αἵτινες ἐπλάσθησαν πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἀνευρίσκομεν δὲ αὐτὴν καὶ σήμερον εἰς πολλὰ ψυχολογικὰ βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα μάτην ἀναζητεῖ τις τὴν ἐννοίαν τῆς ψυχῆς. Πολλοὶ δὲ μάλιστα καυχῶνται διὰ τὴν ἐκβολὴν τῆς ἐννοίας ταύτης, ἐπειδὴ νομίζουν, ὅτι τοιουτρόπως, δηλαδὴ ἐκβάλλοντες ἐκ τῆς Ψυχολογίας τὴν ἐννοίαν τῆς ψυχῆς, ἐρευνῶσι κατ' αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν μέθοδον.

Ἄς ἐπαναλάβωμεν νῦν δι' ὀλίγων τὰ διδάγματα τῆς θεωρίας ταύτης, μεταβάλλοντες ὀλίγον αὐτὴν ἐν ἀρχῇ συμφώνως πρὸς τὴν νεωτέραν ψυχολογίαν χάριν μείζονος σαφηνείας καὶ ἀκριβεστερας κατανοήσεως τοῦ ζητήματος ἡμῶν.

Ἐν ἐκάστη στιγμῇ τοῦ χρόνου, οἷον τώρα δά, ἔχω συνειδητὸν μόνον ἓν ἀντικείμενον² ἄλλ' ἐκ πείρας γινώσκω, ὅτι ὑπάρχουν πλεῖστα ἄλλα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχω συνειδητὰ ἐν τῷ μέλλοντι. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα εἶναι νῦν «ἀσυνείδητα», ἥτοι δὲν

1. Περὶ πολλῶν ἄλλων πραγματευόμεθα εἰς τὰ οἰκεία ἡμῶν συγγράμματα, ὧν κάμνομεν μνείαν ἐν τῇ *βιβλιογραφίᾳ*. Περὶ *συνειρμού* δὲ ἴδε : Driesch-Καλλιὰφα, «Θεμελιώδη προβλήματα τῆς Ψυχολογίας» σελ. 54 καὶ ἐξῆς.

2. Ἡ λέξις «ἀντικείμενον» σημαίνει ἐν τῇ ψυχολογίᾳ πᾶν ψυχικὸν φαινόμενον διότι τοῦτο τρόπον τινὰ ἀντίκειται, δηλαδὴ κεῖται ἔναντι τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον ἔχει αὐτό.

ἔχω αὐτὰ συνειδητά. Ἐν τῇ φράσει δὲ ταύτῃ ἡ πρόθεσις «ἐν» βεβαίως δὲν πρέπει νὰ νοῆται τοπικῶς. Τὸ «τι» τοῦτο δὲν γινώσκω μὲν ἐγὼ ἀμέσως (διὰ τοῦτο δὲ καλῶ αὐτὸ ἀσυνείδητον), γενικῶς ὅμως γινώσκω, ὅτι δὲν εἶναι φύσεως ὑλικῆς, ἀλλὰ ψυχικῆς. Ἡ ἐννοια «ἀσυνείδητον» εἶναι ἐννοια λογικῶς ἀναγκαία, καθὼς συνάγεται ἐκ τῶν λεχθέντων· ἄνευ δὲ τῆς ἐννοίας ταύτης δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ γένεσις καὶ ἀκολουθία τῶν συνειδητῶν φαινομένων, ὅποια τῷ ὄντι εἶναι, εἰάν τις ἐξετάζῃ αὐτὴν ὡς τι ἀμέσως δεδομένον. Ἡ λογικὴ δὲ σημασία τῆς ἐννοίας ταύτης εἶναι ἀκριβῶς τοιαύτη, ὅποια καὶ ἡ σημασία τῶν ἐννοιῶν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, π. χ. ἡ τῆς ἐννοίας τῆς βαρύτητος, ἡ τῆς ἐννοίας «φύσις», ἡ τῆς ἐννοίας «ἐνέργεια» καὶ πάσης ἄλλης γενικῆς ἐννοίας ἀναφερομένης εἰς τὴν φύσιν.

Εἶπομεν ἄνωτέρω, ὅτι ἐκ τῶν πολλῶν ἀσυνειδήτων ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ἐκείνῳ *τινί*, γίνεται ἐκάστοτε συνειδητὸν ἐν. Ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ἐκείνῳ *τινί*, γίνεται ἐκάστοτε συνειδητὸν ἐν. Ἀλλὰ πῶς ἄρα γε συμβαίνει τοῦτο καὶ κατὰ τίνας νόμους μεταβαίνει ὠρισμένον τι ἀντικείμενον ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀσυνειδήτου εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ συνειδητοῦ; Τὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δίδει ὡς ἐξῆς ἡ θεωρία τοῦ συνειρμοῦ: Πᾶν ἀντικείμενον, εὐρισκόμενον ἐν ἐκείνῳ τῷ ψυχικῷ μὲν, ἀλλ' ἀσυνειδήτῳ, *τινί*, ἔχει δύο ιδιότητες: εἰάν μὲν δηλαδή εἶναι συνειδητὸν, δύναται νὰ κάμῃ συνειδητὸν καὶ ἕτερόν τι ἀντικείμενον· εἰάν δὲ δὲν εἶναι συνειδητὸν, δύναται νὰ γίνῃ συνειδητὸν.

Ἡ μετάβασις δὲ ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου εἰς τὴν συνείδησιν ἀκολουθεῖ τοῖς ἐξῆς νόμοις: Ἀντικείμενα (ἢ, ὡς συνήθως λέγεται, ψυχικὰ φαινόμενα, οἷον ἀντιλήψεις, παραστάσεις, διανοήματα, συναισθήματα κλ.), τῶν ὁποίων ἐλάβομεν πείραν συγχρόνως ἢ κατὰ διαδοχὴν πολλάκις ἢ ἅπαξ μὲν μόνον, ἀλλὰ μὲ ἰσχυρὸν συναισθηματικὸν τόνον, συνείρονται, ἢτοι συνδέονται οὕτως, ὥστε, ἂν τι αὐτῶν γίνῃ ποτὲ συνειδητὸν, κάμνει ὡσαύτως συνειδητὸν καὶ τὸ μετ' αὐτοῦ συνδεθέν. Οὗτος εἶναι ὁ συνήθως καλούμενος νόμος τοῦ κατὰ συνάφειαν συνειρμοῦ, ὅστις εἶναι ὁ κυρίως συνειρμός· πλὴν αὐτοῦ ὅμως γίνεται λόγος καὶ περὶ νόμου τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἀντιθέσεως. Κατὰ τὸν νόμον δὲ τοῦτον, ἀντικείμενόν τι, τὸ ὅποion εἶναι νῦν δὴ συνειδητὸν, ἀνακαλεῖ τρόπον τινὰ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ συνειδητοῦ καὶ τὸ ὅμοιον πρὸς αὐτὸ ἢ τὸ ἀντίθετον πρὸς αὐτό.

Κατὰ τοῦ νόμου ὁμοῦς τούτου δύναται τις νὰ ἀντείπῃ ὅτι πᾶν ἀντικείμενον εἶναι πρὸς πλεῖστα ἄλλα, ἢ μᾶλλον πρὸς πᾶν ἄλλο, κατὰ τινὰ μὲν γνωρίσματα ἐξεταζόμενον, ὁμοιον, κατ' ἄλλα δέ, ἀνόμοιον ἢ ἀντίθετον. Ἴππος τις π.χ. εἶναι ὁμοιος πρὸς πάντα ἄλλον Ἴππον, πρὸς πάντα ἄλλον ὄνον καὶ πρὸς πάντα ἡμίονον, ἄλλὰ καὶ πρὸς πᾶν ἄλλο ζῷον· διότι πάντα εἶναι ζῶα· ἀλλ' ὁμοῦς πρὸς τούτα εἶναι καὶ ἀνόμοιος. Ὁ Ἴππος εἶναι ἐπίσης ὁμοιος καὶ πρὸς τὸν Φίλιππον, πρὸς τὸν Ἴπποκράτη, πρὸς τὸν Ἴππόλυτον, πρὸς τὴν Ἴπποκαστανέαν κ. λ., διότι ἡ λέξις «ἵππος» ἀποτελεῖ τὸ ἕτερον τῶν συνθετικῶν τῶν λέξεων τούτων. Ἀνθρωπὸς τις ἐπίσης εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρὸς πάντα ἄλλον ἄνθρωπον τὸ μὲν ὁμοιος, τὸ δὲ ἀντίθετος· ἄλλὰ καὶ πρὸς πᾶν ζῷον. Ἐὰν ἔχω νῦν συνειδητὸν τὸν ὠρισμένον τούτον Ἴππον, δύναται τις, κατὰ τὸν νόμον τούτον τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἀντιθέσεως, νὰ μοι εἴπῃ, τί τῶν ἀντικειμένων, τῶν ὁμοίων καὶ τῶν ἀντιθέτων πρὸς τὸν Ἴππον τούτον, ὃν νῦν ἔχω συνειδητὸν, θέλει γίνῃ συνειδητὸν εὐθύς κατόπιν, δυνάμει τῆς ὁμοιότητος ἢ τῆς ἀντιθέσεως; Οὐδὲν τοιοῦτο εἶναι δυνατόν, τῇ ἀληθείᾳ, νὰ λεχθῇ. Τὸ μόνον δὲ δυνάμενον νὰ λεχθῇ εἶναι, ὅτι τὸ μέλλον νὰ γίνῃ συνειδητὸν ἐκ τῶν ὁμοίων καὶ ἀντιθέτων εἶναι τὸ Α ἢ τὸ Β ἢ τὸ Δ ἢ τὸ Ν ἢ...

Διὰ τοῦτο ὁ καλούμενος νόμος τοῦ συνειρμοῦ κατ' ὁμοιότητα καὶ κατ' ἀντίθεσιν εὐλόγως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποκαλῆται νόμος· διότι πολύσημος καὶ λίαν ἀόριστος ὢν οὐδὲν σαφὲς καὶ ὠρισμένον λέγει περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεται συνειδητὸν ἀντικείμενόν τι. Κατὰ τὸν δῆθεν νόμον τούτον ἀντικείμενόν τι Α, ἂν ταύτην τὴν στιγμήν εἶναι συνειδητὸν, ἄγει εἰς τὴν συνείδησιν *ἀνευ* προτιμήσεώς τινος ἢ τὸ Β ἢ τὸ Ζ ἢ τὸ Δ κ.τ.λ.¹.

Ἄλλὰ καὶ ὁ νόμος τοῦ κατὰ συνάφειαν συνειρμοῦ ὡσαύτως οὐδὲν σαφὲς καὶ ὠρισμένον λέγει περὶ τῆς ἀκολουθίας τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὅθεν καὶ οὗτος ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτήν, καίτοι χάριν τῆς ἐρμηνείας ταύτης ἐπλάσθη. Διότι ἀντικείμενόν τι Α εἶναι συνδεδεμένον κατὰ συγχρονισμόν ἢ κατὰ διαδοχὴν μὲ τεράστιον πλῆθος ἄλλων ἀντικειμένων. Ἐὰν ἄρα κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην ἔχω

1. Τίς θὰ ἠνείχετο νὰ ἀποκαλῆται νόμος (ἀρχὴ) ὁ τοῦ Ἀρχιμήδους, εἰάν οὗτος διατυλοῦτο ὡς ἑξῆς: Πᾶν σῶμα ἐμβαπτιζόμενον ἐντὸς τοῦ ὕδατος ἀποβάλλει ἐκ τοῦ βάρους αὐτοῦ ἢ τόσον, ὅσον εἶναι τὸ βάρος τοῦ ἐκτοπιζομένου ὕδατος, ἢ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ, ἢ τὸ ἓν τρίτον, ἢ τὸ διπλάσιον ἢ...; Καὶ ὁμοῦς ἀκριβῶς τοιοῦτους ὄντας ἀποκαλεῖ ἢ μέχρι πρό τινος κρατοῦσα ψυχολογία «νόμους» τοῦ συνειρμοῦ.

συνειδητὸν τὸ Α, ὁ νόμος οὗτος οὐδὲν λέγει περὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον μέλλει εὐθύς κατόπιν νὰ γίνῃ συνειδητὸν, δὲν γινώσκομεν δηλαδὴ κατ' αὐτόν, ἐὰν τὸ Α θὰ καταστήσῃ συνειδητὸν ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ κατὰ συγχρονισμόν ἢ κατὰ διαδοχὴν συνδεδεμένων τὸ Ε ἢ τὸ Κ ἢ τὸ Β κ.τ.λ. Πρὸς μείζονα διασάφῃσιν ἄς λάβωμεν παραδείγμα τι συγκεκριμένον: Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ἐν ἐμοὶ συνδεδεμένη κατὰ συγχρονισμόν ἢ κατὰ διαδοχὴν μὲ μέγα πλῆθος ἀντικειμένων· διότι τὴν Ἀκρόπολιν ἐπεσκέφθην ὅτε μετὰ τούτου, ὅτε δὲ μετ' ἄλλου γνωστοῦ μοι, ἄλλοτε δὲ μετ' ἄλλων· ταύτην ἐπεσκέφθην ὅτε μὲν τὸν χειμῶνα ὅτε δὲ τὴν ἀνοιξιν κ.τ.λ. Ὁ οὐρανὸς τὴν μὲν πρώτην φορὰν ἦτο αἶθριος, τὴν δὲ δευτέραν νεφελώδης, τὴν δὲ τρίτην ἐχιόνιζε. Ἐν τῇ Ἀκροπόλει συνήντησα ἐκάστοτε ἄλλα πρόσωπα καὶ πράγματα, διάφορος δ' ἐκάστοτε ἦτο καὶ ἡ θυμικὴ μου κατάστασις. Περὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἤκουσα πολλὰς διαλέξεις καὶ δὴ εἰς διαφόρους αἰθούσας, ἀνέγνωσα δὲ καὶ πολλὰ βιβλία περὶ αὐτῆς. Εἶναι δὲ πρὸς τούτοις συνθετώτατον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει μέγα πλῆθος ὡσαύτως λίαν συνθέτων ἀντικειμένων, οἷον τὸ μουσεῖον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἀγαλμάτων, τὸν Παρθενῶνα κτλ. Ἐὰν λοιπὸν ταύτην δὰ τὴν στιγμήν ἔχω συνειδητὴν τὴν Ἀκρόπολιν, δύναται ἄρα γε ὁ καλούμενος νόμος τοῦ κατὰ συνάφειαν συνειρμοῦ νὰ εἴπῃ, τίνα ἐκ τῶν μετ' αὐτῆς κατὰ συγχρονισμόν ἢ κατὰ διαδοχὴν συνδεδεμένων ἀντικειμένων θέλουν γίνεαι συνειδητὰ καὶ κατὰ τίνα ἀκολουθίαν; Ὁρισμένον μὲν τι καὶ σαφὲς οὐδὲν, μέγα δὲ πλῆθος διαζευκτικῶν «ἢ, ἢ...» Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἀποκαλέσῃ νόμον τοσοῦτον ἀόριστον πρότασιν;

Ὅθεν οἱ καλούμενοι νόμοι τοῦ συνειρμοῦ οὐδόλως ἐρμηνεύουν τὴν ἀκολουθίαν τῶν συνειδητῶν ἀντικειμένων, καὶ ἂν ταῦτα ὡς συμβαίνει εἰς τὰ παρατεθέντα παραδείγματα, οὐδὲν ἕτερον φαίνονται, ὅτι εἶναι, ἢ ἀπλαῖ ἐπαναλήψεις ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν ποτε πρότερον συνειδητὰ.

Ἄλλ' ἐνταῦθα παρατηρητέον πρὸς τούτοις, ὅτι τὰ ψυχικὰ ταῦτα ἀσυνεῖδητα ἀντικείμενα δὲν εἶναι μόνιμα, δὲν εἶναι ἀμετάβλητα οἷον εἶναι πράγματα, καθὼς ὑπολαμβάνει αὐτὰ ἡ θεωρία τοῦ συνειρμοῦ, ἀλλ' ὑπόκεινται εἰς ἀδιάλειπτον μεταβολήν. Ἐὰν δὲ ταῦτα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνεύσῃ ἡ θεωρία τοῦ συνειρμοῦ, ἔτι μᾶλλον ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ νέα κατὰ φαντασίαν ἢ κατὰ λογικὴν ἀφαίρεσιν δημιουργήματα. Διότι κατὰ τίνα τῶν λεγομένων νόμων τοῦ συνειρμοῦ εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ γεγονός, ὅτι νῦν ἔχω συνειδητὸν νέον τι κατὰ φαντασίαν ἀντικείμενον ἢ ἀφηρημένον διανόημα, ἀφοῦ οὐδέποτε

ἄλλοτε πρότερον ἔσχον αὐτὸ συνειδητὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐδ' ἀσυνειδητὸν ὑπῆρξέ ποτε, ἐπομένως δὲ οὔτε ἔνεκα ὁμοιότητος, οὔτε ἔνεκα συγχρονισμοῦ δύναται πάλιν νὰ γίνῃ συνειδητὸν, καὶ ἂν τοῦτο ἦτο ἐν γένει δυνατόν; Ὡσαύτως ἀδύνατον νὰ ἐρμηνευθοῦν κατὰ τὸν συνειρμὸν οἱ διάφοροι τόνοι τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ὑπάρξεως¹.

Ἡ θεωρία τοῦ συνειρμοῦ εἶναι πρὸς τούτοις ὅλως ἀνίκανος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ σημαντικώτατον γγώρισμα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὅτι δηλαδὴ οὗτος γίνεται αἰεὶ ἔλλογώτερος. Δὲν δύναται δὲ νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα ταῦτα, ἐπειδὴ αὕτη εἶναι θεωρία ἀπλῶς καὶ μόνον τῆς ἀντιγραφῆς, ἣτις οὐδόλως λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰ νέα ψυχικὰ δημιουργήματα καὶ τὸν συνεχῶς πλουσιώτερον γινόμενον νοῦν, τὸ νόημα, τὴν ἀδιάλειπτως αὐξανομένην ἔλλογότητα, τῶν τε ἐπὶ μέρους ψυχικῶν φαινομένων καὶ τὴν τοῦ ὅλου ψυχικοῦ βίου, μάλιστα δὲ ταύτην².

1. Ἴδε Driesch—Καλλιὰφα Θεμελιώδη πρόβλήματα τῆς ψυχολογίας, 1928, σελ. 35 καὶ ἐξῆς.

2. Ὅτι πᾶν τὸ ψυχικὸν εἶναι ἔλλογον καὶ ἀπαιτεῖ ὡς ἀναγκαίαν τὴν ἀποδοχὴν ψυχῆς, διέγνωσεν ἄριστα ὁ Πλάτων. Οὕτως ἐν τῷ διαλόγῳ «Θεαίτητος» παρ. 184 καὶ ἐξῆς λέγει τὰ ἀκόλουθα:

Αἰσθήσεις ἐν γένει, λέγει ὁ Πλάτων, εἶναι ἡ ἀντίληψις τῶν «παθημάτων», τ. ἔ. τῶν ποικίλων ἐρεθισμῶν, ὅσοι διὰ τοῦ σώματος, τ. ἔ. διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, τελευτῶσιν εἰς τὴν ψυχὴν. (Βλέπε κατωτέρω: ὅθεν ἄνθρωποι καὶ ζῶα φύσει δύνανται νὰ ἀντιλαμβάνωνται εὐθύς ὡς γεννηθῶσι τὰ «παθήματα» ἐκεῖνα .). Θὰ ἦτο ὅμως δεινὸν κατὰ τὸν μέγαν φιλόσοφον, ἂν αἱ ἐπὶ μέρους αἰσθήσεις, τὸ ὄραν, τὸ ἀκούειν, τὸ ὀσφραίνεσθαι κλπ., ὑπῆρχον ἐν ἡμῖν, ὥσπερ ἐν Δουρείοις ἵπποις, τ. ἔ. ἀσχετοὶ ἀλλήλων, καὶ δὲν κατηυθύνοντο πᾶσαι εἰς μίαν τινὰ ἰδέαν, ψυχὴν ἢ ἄλλως δυναμένην νὰ κληθῇ, μεθ' ἧς δι' αὐτῶν, ὥσπερ δι' ὀργάνων, ἀντιλαμβανόμεθα τῶν αἰσθητῶν. Εἰς ἑκάστην τῶν αἰσθήσεων ἀντιστοιχοῦσιν ἴδια αἰσθήματα, ἴδιαι ἀντιλήψεις ὅσα ἀντιλαμβάνεται τις διὰ τῆς ἀκοῆς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῇ διὰ τῆς ὄρασεως καὶ ἀντιστράφως. Ὅθεν ὁ κρίνων περὶ τοῦ ἤχου καὶ τοῦ χρώματος ὅτι ἀμφότερα ὑπάρχουσιν, ὅτι ἑκάτερον τούτων εἶναι διάφορον τοῦ ἑτέρου, τὸ αὐτὸ δὲ πρὸς ἑαυτό, ὅτι ἀμφότερα εἶναι δύο, ἑκάτερον δὲ ἐν καὶ προσέτι ζητῶν νὰ εἴρῃ, ἂν ταῦτα εἶναι ἀνόμοια ἢ ὁμοια πρὸς ἀλληλα, ταῦτα πάντα περὶ ἀμφοτέρων οὔτε διὰ τῆς ἀκοῆς οὔτε διὰ τῆς ὄρασεως δύναται νὰ διανοηθῇ, διότι δι' οὐδεμιᾶς τῶν αἰσθήσεων τούτων δύναται γὰρ ὑλλάβῃ τὸ κοινὸν εἰς αὐτά. Ἀπόδειξις δὲ τοῦ, περὶ οὗ λέγομεν, εἶναι καὶ τοῦτο: ἂν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξετάσῃ τις ἀμφότερα, ἂν εἶναι ἀλμυρὰ ἢ οὐ, θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τὸ διὰ τίνος θὰ ἐγένετο ἡ ἐξέτασις, ὅπερ προφανῶς δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὄρασις οὔτε ἡ ἀκοή, ἀλλ' ἄλλο τι, ἢ διὰ τῆς γλώσσης ἰκανότης, τ. ἔ. ἡ αἰσθῆσις τῆς γεύσεως. Ὅθεν δὲν ὑπάρχει μέρος τοῦ σώματος, δι' οὗ ἐνεργεῖ ἡ δύναμις, ἢ δηλοῦσα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ εἰς πάντα καὶ εἰς ταῦτα κοινόν, δι' οὗ οὐδὲν λέγει περὶ αὐτῶν τὸ «ἔστιν» καὶ τὸ «οὐκ ἔστι» καὶ ὅσα ἀνωτέρω ἐλέχθησαν.

Ἄλλ', ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καὶ ὡς θεωρία τῆς ἀπλῆς ἀντιγρα-
φῆς, ἂν τῷ ὄντι ὁ ψυχικὸς βίος παρεῖχε φαινόμενα πιστῆς ἀντιγρα-
φῆς, πιστῆς ἐπαναλήψεως, οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ κατορθώνει νὰ ἐρμηνεύσῃ·
Καὶ γεννᾶται νῦν τὸ ἐρώτημα:

Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ ἀκολουθία πάντων τῶν συ-
νειδητῶν φαινομένων, ἀφοῦ ἡ θεωρία τοῦ συνειρμοῦ οὐδὲ καὶ τῶν τρό-
πων τινὰ ἐξ ἀντιγραφῆς (καθὼς ἐκ πρώτης ἐπιπολαίας ὄψεως φαίνε-
ται) προερχομένων (τῶν παραστάσεων δηλαδὴ καὶ λοιπῶν ψυχικῶν φαι-
νομένων ἐν γένει τῶν ἀναφερομένων εἰς προηγουμένας κατ' αἴσθη-

Περὶ πάντων τούτων δὲν δύναται τις νὰ ἀποδεχθῇ ὄργανα, δι' ὧν τὸ ἀντι-
λαμβανόμενον ἐν ἡμῖν ἀντιλαμβάνεται ἕκαστον τούτων. Δὲν ὑπάρχει μέρος τοῦ
σώματος, δι' οὗ μετὰ τῆς ψυχῆς ἀντιλαμβανόμεθα τὸ εἶναι περὶ αὐτῶν καὶ
τὸ μὴ εἶναι, τὴν ὁμοιότητα καὶ τὴν ἀνομοιότητα, τὸ ταῦτόν καὶ τὸ διάφορον,
ἔτι δὲ τὸ ἐν καὶ τοὺς λοιποὺς ἀριθμοὺς αὐτῶν, καὶ τὸ ἄριον καὶ τὸ περιττόν
καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἔχουσι σχέσιν πρὸς αὐτά. Τοιοῦτον ὄργανον ἴδιον δι' αὐτά
δὲν ὑπάρχει, ὅπως ὑπάρχει διὰ τὸν ἤχον, τὸ χρῶμα καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα.
Τὰ κοινὰ εἰς πάντα ἐρευνᾷ ἡ ψυχὴ δι' αὐτῆς, τὸς δὲ ἐντυπώσεις, τὰ αἰσθή-
ματα, διὰ τῶν ἱκανοτήτων τοῦ σώματος, τ. ἔ. τῶν αἰσθήσεων. Ὅθεν ἡ οὐσία
ἀνήκει εἰς ἐκεῖνα, ὧν αὐτὴ ἡ ψυχὴ ἀπίτεται κατ' ἑαυτήν, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ διὰ
τῶν ἱκανοτήτων τοῦ σώματος, τ. ἔ. τῶν αἰσθήσεων, λαμβανόμενα ὑπ' αὐτῆς·
ἀνήκει εἰς τὸ ὅμοιον καὶ τὸ ἀνόμοιον, εἰς τὸ ταῦτόν καὶ τὸ διάφορον, ἰδίᾳ
δὲ εἰς τὸ ὠραῖον καὶ τὸ δυσειδές, εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ὧν ἡ ψυχὴ
ἐρευνᾷ τὴν οὐσίαν, ἀναλογιζομένη ἐν ἑαυτῇ τὰ παρελθόντα καὶ τὰ παρόντα
ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ μέλλοντα. Τὴν δὲ σκληρότητα τοῦ σκληροῦ ἀντιλαμβά-
νεται ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ἀφῆς, καὶ τὴν μαλακότητα τοῦ μαλακοῦ ὡσαύτως· τὴν
οὐσίαν ὁμως ἀμφοτέρων καὶ ὅτι ἀμφοτέρω εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἐναν-
τιότητος πειρᾶται αὐτὴ αὕτη νὰ κρίνῃ, ἐπανερχομένη καὶ συγκρίνουσα πρὸς
ἄλληλα.

Ὅθεν ἄνθρωποι καὶ ζῷα φύσει δύνανται νὰ ἀντιλαμβάνονται εὐθύς ὡς
γεννηθῶσι «τὰ παθήματα» ἐκεῖνα, ὅσα διὰ τοῦ σώματος τελευτῶσιν εἰς τὴν
ψυχὴν, τὰ δὲ διὰ συλλογισμῶν συμπεράσματα περὶ τούτων εἰς οὐσίας λόγον
καὶ ὠφελείας δυσκόλως καὶ σὺν τῷ χρόνῳ διὰ πολλῶν κόπων καὶ παιδείας
ἐπέρχονται. Οὕτω μὴ λαμβάνων τις τὴν οὐσίαν δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τὴν
ἀλήθειαν, ἀποτυγχάνων δὲ περὶ τὴν ἀλήθειαν τινὸς οὐδέποτε θὰ κατέχῃ
τὴν ἐπιστήμην, τὴν τελείαν γνῶσιν τούτου. Ἐν τοῖς παθήμασιν ἄρα, τ. ἔ.
ἐν τοῖς αἰσθήμασι, δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη, ὑπάρχει ὁμως ἐν τῷ συλλογισμῷ
περὶ τούτων, διότι δι' αὐτοῦ εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβῃ τις τὴν οὐσίαν καὶ
τὴν ἀλήθειαν, διὰ τῶν αἰσθημάτων δὲ ἀδύνατον. Δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ αὐτὸ
ἐκεῖνο καὶ τοῦτο, ἔχοντα τοσαύτας διαφοράς. Εἰς τὸ ὄραν, τὸ ἀκούειν, τὸ
ὀσφραίνεσθαι, τὸ ψύχεσθαι, τὸ θερμαίνεσθαι δίδεται τὸ ὄνομα «αἰσθάνεσθαι»,
ἐν τῷ συνόλῳ δὲ τὸ ὄνομα «αἰσθησις». Αὕτη, μὴ δυναμένη νὰ συλλάβῃ τὴν
οὐσίαν, δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθειαν κατ' ἀκολουθίαν οὐδὲ τὴν ἐπι-
στήμην, τὴν τελείαν γνῶσιν. Αἰσθησις ἄρα καὶ ἐπιστήμη δὲν εἶναι τὸ αὐτό.

σιν αντιλήψεις, παραστάσεις κλπ.) τὴν ἀκολουθίαν δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ ;

Αἱ ἀπόπειραι πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου διὰ βελτιώσεων τῆς θεωρίας τοῦ συνειρμοῦ ἀπέτυχον. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀρίστη ἀπόπειρα εἶναι ἡ τοῦ Höffding καὶ ἄλλων τινῶν εἰσαγαγόντων εἰς τὴν παλαιὰν συνειρμικὴν θεωρίαν τὴν ἔννοιαν τῆς ὁλότητος. Κατ' αὐτούς ὑπάρχει συνειρμικὴ συγγένεια μεταξὺ τοῦ μέρους καὶ τοῦ ὅλου, ὥστε ἕκαστον μέρος δύναται νὰ καραστήσῃ συνειδητὸν τὸ οἰκεῖον αὐτῷ ὅλον καὶ τὰνάπαλιν. Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πεπλανημένη διὰ τοὺς ἀκολουθίους λόγους : α) Κατ' αὐτὴν δηλονότι τὸ ὅλον καὶ τὸ μέρος ἐκλαμβάνονται οἷονεὶ ὡς σταθερὰ ψυχικὰ πράγματα καὶ β) ἡ σχέση τοῦ ὅλου πρὸς τὰ μέρη εἶναι πολλακίς λίαν σύνθετος καὶ ποικίλη. Ἡ ἀλώπηξ π. χ. εἶναι μέρος τοῦ ζωολογικοῦ τινος κήπου, εἶναι μέρος τοῦ βιολογικοῦ συστήματος τῶν ζώων, εἶναι μέρος μουσείου τινός, παρ' Αἰσώπῳ δὲ μύθῳ. Ὅθεν καὶ ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχει μονοσήμαντος βεβαιότης.

Τούτων ἕνεκα ἀνεζητήθησαν πλὴν τῶν, συνειρμικῶν καὶ ἄλλοι **δυναμικοὶ** παράγοντες τῆς ἀκολουθίας τῶν συνειδητῶν γεγονότων. Αἱ ψυχολογικαὶ ἔρευναι τῶν ψυχολόγων Külpe, Bühler, Marbe, Ach, Köffka, Grünbaum, Messer, Selz καὶ Driesch ἔλυσαν, δυνάμεθα νῦν νὰ εἴπωμεν, τὸ μέγα τοῦτο ψυχολογικὸν πρόβλημα : Λίαν δὲ σύντομον περίληψιν τῶν ἐρευνῶν τούτων παρέχομεν ἐνταῦθα¹. Ἐν ἑκάστη χρονικῇ στιγμῇ, ὡς εἴπομεν ἀλλαχοῦ, ἔχω συνειδητὸν ἕν μόνον ἀντικείμενον. Τὸ ἀντικείμενον δὲ τοῦτο, ὡς συνήθως λέγεται, ἀπασχολεῖ ἐμέ, καὶ δὴ ὅτε μὲν σοβαρώτερον μὲ λίαν τεταμένην προσοχήν, ὅτε δὲ οὐχὶ σοβαρῶς. Ἀλλὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἐμὲ ἀντικείμενον δὲν εἶναι σαφές, ἔχει χάσματα, εἶναι ἑλλιπές· τὰ χάσματα δὲ ταῦτα ὀφείλω νὰ πληρώσω. Ὅθεν πρόκειται περὶ ζητήματος, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ λυθῇ. Οὕτω π. χ. ἔστω, ὅτι ἔχω πρὸς λύσιν τὸ ζήτημα :

«Ὁ Παρθενὼν ὡς καλλιτέχνημα». Ἐκ τῶν ἀναριθμητῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εἶναι συνδεδεμένα μετὰ τοῦ Παρθενῶνος, γίνονται νῦν συνειδητὰ μόνον καλλιτεχνικά. Ἐὰν δὲ τυχὸν πρὸς στιγμὴν γίνῃ ἕτερόν τι παρ' αὐτὰ συνειδητὸν, τάχιστα γίνεται αὐθις ἀσυνειδητὸν, ἵνα διευκολύνῃ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν καλλιτεχνικῶν. Ἴνα δ' ἐρμηνεύσωμεν τοῦτο, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν αἰτιώδεις ψυχικοὺς παράγοντας, οἵτινες περιορίζουν ἐν τῇ νῦν περιπτώσει τὸν

1. Ὁ βουλόμενος ἄς ἀναγνώσῃ τὸ βιβλίον : «*Θεμελιώδη προβλήματα ψυχολογίας*» Driesch—Καλλιάρφα, 1928, σελ. 69 καὶ ἐξῆς, ἐνθα γίνεται εὐρύτερος λόγος περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

ἀριθμὸν τῶν συνδέσεων εἰς τὰς καλλιτεχνικὰς μόνον. Ἐὰν καὶ αὐταὶ εἶναι πολλαί· ὀφείλουν δὲ διὰ τοῦτο νὰ γίνωνται συνειδηταί κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὸ τελικὸν αὐτῶν μέλος νὰ φέρῃ τὸν τόνον τοῦ τελικῶς ἐγκύρου, σαφήνειαν καὶ εὐκρίνειαν, ἥτοι νὰ σημαίῃ τὴν τελικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος· ἡ δὲ ἀκολουθία τῶν ἐν τῷ μεταξὺ μελῶν πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε πᾶν ἐπόμενον νὰ ἄγῃ ἔτι ἐγγύτερον εἰς τὴν λύσιν. Πρὸς ἐρμηνείαν νῦν τῆς ἀκολουθίας ταύτης ἀναγκαῖον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν δυναμικοῦ ψυχικοῦ παράγοντος κατευθύνοντος τὰ ἐπὶ μέρους μέλη τῶν συνδέσεων εἰς τὸν ἐκάστοτε σκοπὸν, ἥτοι εἰς ὀρισμένον σαφὲς καὶ ἐναργὲς περιεχόμενον. Ἀμφότεροι δὲ οἱ παράγοντες οὗτοι, οἳ τε περιορίζοντες καὶ οἳ κατευθύνοντες, δρῶσιν ἀσυνειδήτως, χωρὶς δηλαδή ἡμεῖς νὰ ἔχωμεν τοῦτου ἐπίγνωσιν, ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ἐκείνῳ τινί, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος.

Ὁ Ach εἰσήγαγεν ἐνταῦθα τὸν ὄρον διορίζουσα τάσις (Determinierende Tendenz), ἣτις σημαίνει τὸν ἐκάστοτε τελικὸν σκοπὸν τοῦ νοεῖν καὶ βούλεσθαι, ἢ, κατ' ἄλλην ἔκφρασιν, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ εἶναι συνειδητὸν εἰς τὸ τέλος τοῦ ὅλου γεγονότος καὶ νὰ φέρῃ τὸν τόνον τοῦ ἀναντιρρήτως ἐγκύρου.

Ἀσυνειδήτως ἐνεργεῖ ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ἐκείνῳ τινί τάσις μεταξὺ τοῦ ζητήματος καὶ τῆς λύσεως αὐτοῦ. Ἡ διορίζουσα ἰδέ τάσις ἐνεργεῖ διττῶς, τὸ μὲν περιορίζουσα, τὸ δὲ κατευθύνουσα· διότι πρῶτον μὲν ἀποχωρίζει μέγαν ἀριθμὸν δυνατῶν συνδέσεων, δεύτερον δ' ἐκλέγει ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι ὑποβοηθοῦν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος.

Τῆς διοριζούσης ταύτης τάσεως, ἢ, ἄλλως, τῶν παραγόντων ἐκείνων (περιοριζόντων καὶ κατευθυνόντων) δὲν ἔχω ἀμεσον γνῶσιν. Διὰ δὲ τοῦτο καλοῦμεν αὐτοὺς ἀσυνειδήτους. Ἐὰν ὅμως ἀνάγκη νὰ δεχθῶ τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν, ἐπειδὴ μόνον οὕτως ἐρμηνεύεται ἡ ἀκολουθία καὶ ἡ γένεσις τῶν συνειδητῶν ἀντικειμένων. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ ὅλως τρόπον ἡ πειραματικὴ φυσικὴ ὁρμωμένη ἐκ τῶν κατ' αἴσθησιν ἀντιληπτῶν ἠλεκτρικῶν σπινθήρων ἀναγκάζεται νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἔννοιαν τῶν ἠλεκτρικῶν ρευμάτων καὶ ἐν γένει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἐξ ἄλλων δὲ φαινομένων ὁρμωμένη εἰσάγει τὴν ἔννοιαν τῆς θερμότητος· ἐκ δὲ τῆς θερμότητος, τῆς κινήσεως κλπ. ὁρμωμένη ἀναγκάζεται νὰ εἰσαγάγῃ τὴν γενικωτέραν ἔννοιαν τῆς ἐνεργείας, τὴν τῆς ὕλης κ.τ.λ. Ἀπασαὶ αἱ ἔννοιαι αὗται τῆς πειραματικῆς φυσικῆς εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖαι. Ἐκφράζουσι δὲ ἀντικείμενα ἑμμέσα, ἥτοι ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε δύναμαι νὰ ἔχω ἀμέσως συνειδητά, ὡς π. χ. ἔχω

τὸν κυανοῦν οὐρανόν. Τοιαῦται δὲ εἶναι καὶ αἱ ψυχολογικαὶ ἐκεῖνα, ἔννοιαι, καθὼς καὶ ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς, περὶ τῆς ὁποίας θὰ εἴπωμεν μετ' ὀλίγον. Ὅθεν ἡ θεωρητικὴ ψυχολογία εἶναι ἐπιστῆμη ὅλος ἰσότημος πρὸς τὴν θεωρητικὴν φυσικὴν καθὼς καὶ πρὸς τὴν θεωρητικὴν βιολογίαν. Εἶναι δὲ ἀναγκαῖα ἐπιστῆμη, ἂν θέλη τις νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ φαινόμενα καὶ νὰ μὴ ἀρκῆται εἰς τὴν εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε παράθεσιν αὐτῶν, ἂν δὲν θέλη νὰ ἰσχύῃ περὶ τῆς ψυχολογίας τὸ λεγόμενον περὶ λίθων τε καὶ πλίνθων καὶ ξύλων καὶ κεράμων ἀτάκτως ἐρριμμένων, ἅτινα οὕτως οὐδὲν χρήσιμά ἐστιν.

Ἄλλ' ἄς ἔλθωμεν νῦν εἰς τὴν σπουδαιοτάτην τῶν ψυχολογικῶν ἐννοιῶν. Ὁμιλήσαμεν ὀλίγον ἄνωτέρω περὶ διοριζούσης τάσεως, περὶ περιοριζόντων καὶ περὶ κατευθυνόντων παραγόντων, πολλάκις δὲ καὶ περὶ ἀσυνειδήτου τινός τινός, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουν ἐκάστοτε μέγιστον πλῆθος ἀσυνειδήτων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶναι δυνατόν ὑπὸ ὠρισμένου ὄρους νὰ γίνωνται συνειδητά. Πάντα ταῦτα, ὡς εἴπομεν, εἶναι φύσεως ψυχολογικῆς. Τοιαῦτα δὲ ὄντα προϋποθέτουν καὶ φορέα αὐτῶν ψυχικόν. Ὁ φορεὺς οὗτος εἶναι τὸ ἀσυνείδητον ἐκεῖνο τί, τὸ ὁποῖον καιρὸς εἶναι νῦν μετὰ θάρρους νὰ ὀνομάσωμεν, καθὼς ὀνομάζει αὐτὸ ὅλος ὁ ἀπροκαταλήπτως καὶ ἀφελῶς σκεπτόμενος λαός, δηλαδή ψυχὴν. Ἡ ψυχὴ μου, δυνάμεις κεκτημένη, ἀλλ' ἀσυνειδήτως ὀρώσα, διορίζει ἐκάστοτε, τί ὀφείλω νὰ ἔχω συνειδητόν. Αὕτη, ἀσυνειδήτως προπαρασκευάζει τὰ ἀπασχολοῦντά με ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἐξαίφνης ἔχω συνειδητά· διὰ τῶν δυνάμεων αὐτῆς τὸ μὲν περιορίζουσα τοὺς δυνατοὺς συνειρμούς, τὸ δὲ κατευθύνουσα, πάντοτε μᾶλλον ἤττον δημιουργοῦσα, ἄγει εἰς τὴν λύσιν αὐτῶν. Εἰς τὴν ἀσυνείδητον ψυχικὴν ἐνέργειαν ὀφείλονται τὰ νέα ψυχικὰ δημιουργήματα. Ἡ ψυχὴ μου εἶναι τὸ ἄγνωστον ἐκεῖνο τί, περὶ τοῦ ὁποίου πολλάκις εἴπομεν, καὶ τὸ ὁποῖον ἐν συνεχεῖ γενέσει διατελοῦν ἀεὶ μεταβάλλεται αὐξανόμενον καὶ ἀεὶ ἐνώνει ἅπασαν τὴν ἐμπειρίαν εἰς ἀεὶ πλουσιωτέραν καὶ ἐλλογωτέραν ἐνότητα, εἰς ὀλότητα. Ἄλλ' ἡ ψυχὴ δὲν ταυτίζεται μετὰ τοῦ ἐγώ. Ἡ ψυχὴ πολὺ εὐρύτερα οὔσα περιλαμβάνει τὸ ἐγώ. Τὸ μὲν ἐγὼ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τοὺς σπινθῆρας ἠλεκτρικῆς μηχανῆς, ἡ δὲ ψυχὴ πρὸς τὸ συνεχὲς ρεῦμα, ἐξ οὗ παράγονται οἱ σπινθῆρες.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνασκευὴ τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ ἤγαγεν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ εἰσαγάγωμεν εἰς τὴν ψυχολογίαν τὴν μέχρι τοῦδε περιφρονημένην ἔννοιαν τῆς ψυχῆς. Ὡς γνωστὸν δέ, ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένη μετὰ τῆς θεωρίας τοῦ συνειρμοῦ εἶναι ἡ θεωρία τοῦ

ψυχοφυσικοῦ (ἢ ὀρθότεροι ψυχομηχανικοῦ) παραλληλισμοῦ. Καὶ τῆς θεωρίας δὲ ταύτης ἡ ἀναίρεσις¹, ἣτις διὰ πολλῶν γεγονότων δύναται νὰ καταδειχθῇ, ἄγει κατ' ἀνάγκην λογικὴν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς.

Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ψυχολογικὰ φαινόμενα, ὧν ἡ ἐρμηνεῖα εἶναι ἀδύνατος ἀνευ τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς. Τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Ἡ ἀκριβεστέρα ἔρευνα καὶ ἐρμηνεῖα τοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖον λέγεται ἀναπλάσις δηλαδὴ τῆς ἐκ νέου συνειδητότητος ψυχολογικοῦ τινος ἀντικειμένου, τοῦ ὁποίου ἔλαβέ τις πείραν ἄλλοτε πρότερον. Τὸ φαινόμενον τῆς ἀναπλάσεως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ τῆς θεωρίας «περὶ ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν», ἣτις καὶ «θεωρία περὶ ἐγγραμμάτων» καὶ «φυσιολογικὴ περὶ μνήμης ὑπόθεσις» ὀνομάζεται. Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἐπιστημονικῶς ἄκυρος. Ἡ δὲ ἐρμηνεῖα τῆς ἀναπλάσεως εἶναι ἐπιτευκτὴ μόνον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς.

Ὡσαύτως τὸ φαινόμενον τῆς ἀναγνωρίσεως ἀντικειμένου τινός, τοῦ ὁποίου ἔλαβέ τις πείραν πρότερόν ποτε, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐρμηνευθῇ ἄλλως, εἰμὴ διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς².

Ἀνάλοσις συγκεκριμένου τινός βουλήματος καὶ ἐρμηνεῖα αὐτοῦ βαθυτέρα εἰς τὸ αὐτὸ ἄγουν συμπέρασμα³.

Πρὸς τούτοις δὲ καιρίως πλήττουν τὸν ὕλισμόν τὰ παραψυχολογικὰ φαινόμενα, δηλαδὴ τὸ φαινόμενον τῆς τηλεπαθείας, τῆς διοράσεως κ.τ.τ., ὧν τὴν ὑπαρξιν οὐδεὶς πλέον σοβάρως ψυχολόγος εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφισβητῇ, καὶ ἡ βαθυτέρα ἔρευνα τῶν φαινομένων τοῦ ἀνωμάλου ψυχικοῦ βίου⁴. Ἀδυσώπητος εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς πρὸς ἐρμηνεῖαν τῶν φαινομένων τούτων. Εἶναι δὲ ἡ ψυχὴ κατ' ἐξοχὴν ὀλότης.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ σύγχρονος ψυχολογία ἀποδεικνύει ἀναγκαίαν τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς, ἣτις ὡς οὐσία εἶναι ὅλως διάφορος τῆς ὕλης, τίθεται ἀναγκαίως τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀθανασίας, περὶ οὗ πραγματευόμεθα ἐν τῇ πραγματείᾳ ἡμῶν «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα».

1. Ἡ ἀναίρεσις τοῦ ψυχ. παραλληλισμοῦ ἐκτίθεται ἐκτενῶς ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν »Σῶμα καὶ ψυχὴ, ὕλη καὶ πνεῦμα», 1929.

2. Πρβλ. «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα» σελ. 32.

3. Πρβλ. Σ. Καλλιᾶφα «Περὶ τῆς Βουλῆσεως» 1940.

4. Πρβλ. «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα» σ. 35 καὶ ἐξῆς, καὶ σελ. 46 καὶ ἐξῆς.

Ἐνταῦθα δέ, προσθέτοντες εἰς τὰ ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ λεγόμενα, οὐχὶ ἄσκοπον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν τὴν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμην συγχρόνου διακεκριμένου φιλοσόφου, ψυχολόγου καὶ παιδαγωγοῦ, τοῦ Ἑλβετοῦ Paul Häberlin. Οὗτος συνοψίζων φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν διὰ μακρῶν ἐκθέτει ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Der Mensch» (ὁ ἄνθρωπος), 1946, ἐν ἄρθρῳ δημοσιευθέντι ἐν τῷ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1951 ἐκδοθέντι ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου A. Francke, Bern «Lexikon der Pädagogik», λέγει πλὴν ἄλλων τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ ψυχὴ δὲν θνήσκει, δὲν παύει νὰ ὑπάρχῃ μετὰ θάνατον, εἶναι αἰωνία ὡς πᾶν ἀτομικῶς ὑπάρχον κλπ. Ὁ θάνατος δὲν εἶναι ἀπώλεια τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ἀπώλεια τοῦ σώματος. Ἀλλὰ πῶς ἡ ψυχὴ «ζῇ» μετὰ τὸν θάνατον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γινώσκῃ ὁ ἄνθρωπος κ.τ.λ.»



Ἐπραγματεύθημεν περὶ βιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν τινῶν φαινομένων ἐκ τῶν σημαντικωτάτων, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς Βιολογίας καὶ τῆς Ψυχολογίας τῆς νῦν μεσοῦσης, 20ῆς, ἑκατονταετηρίδος. Περὶ δὲ τῶν γενικῶν ἐκείνων διδαγμάτων τῆς Φυσικῆς, ὡς αὕτη ἀνεπτύχθη ἀπὸ τοῦ Νεύτωνος καὶ τελευταίως ἀπὸ τοῦ Planck, ἅτινα ἔχουσι σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ ζήτημα τῆς παρουσίας ἡμῶν πραγματείας λέγομεν τὰ δέοντα εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡμῶν «Περὶ τῆς Βουλῆσεως».